

Г.А. ЦІРАТ,
кандидат юридичних наук
(Інститут міжнародних відносин
Київського національного Університету
імені Тараса Шевченка)

ПИТАННЯ ЮРИСДИКЦІЇ В МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРАХ УКРАЇНИ ПРО ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

Ключові слова: підсудність, юрисдикція, прив'язка, договір.

Питанням підсудності спорів, обтяжених іноземним елементом, присвячена значна кількість робіт як іноземних, так і вітчизняних авторів. Взагалі тема підсудності спорів, обтяжених іноземним елементом, разом з проблематикою визнання та виконання іноземних судових рішень, є однією з найбільш привабливих для дослідників міжнародного цивільного процесу. В той же час питанням визначення підсудності в двосторонніх міжнародних договорах України про правову допомогу приділено, на наш погляд, незаслужено мало уваги, хоча масив норм з питань підсудності у вказаних договорах є досить великий – він найбільший зі всіх міжнародно-правових джерел і потребує системного дослідження.

Питанням юрисдикції в двосторонніх міжнародних договорах України про правову допомогу приділено увагу в роботах Ю. Черняк, яка досліджувала норми міжнародних договорів щодо підсудності спорів з іноземним елементом порівняно з нормами багатосторонніх договорів, укладених в рамках СНД та документами ЄС [12, 181–188; 10, 108–166], В. Бігуна, що розглядав різні складові цих договорів у контексті розгляду різних питань міжнародного цивільного процесу [1, 281–305]. У вказаних роботах розглядаються питання

підсудності або в цілому, або в порівнянні з нормативними актами ЄС та багатосторонніми конвенціями СНД, або в контексті порівняння норм цих договорів з нормами національного законодавства.

В цієї статті автор має на меті вивчити та показати основні підходи, покладені в основу норм міжнародних договорів про правову допомогу, що регулюють питання підсудності спорів з іноземним елементом.

З приводу термінології, що буде використовуватися в цій статті, необхідно зауважити, що термін «підсудність» застосовуватиметься при розгляді та вирішенні питання віднесення спору, що виник між суб'єктами права різних країн, до юрисдикції судових органів певної країни, тобто відповідь на питання: судовим органам якої країни певний спір підсудний. Термін «юрисдикція» буде застосовуватися до визначення наявності у судів певної країни відповідних прав, передбачених законодавством або міжнародним договором, розглядати певний спір, обтяжений іноземним елементом, та виносити по цьому спору рішення.

Питання визначення підсудності спорів, що виникають з цивільних та комерційних відносин, обтяжених іноземним елементом, вирішуються (регулюються) як нормами національного (внутрішнього)

законодавства України та інших країн, так і нормами міжнародних договорів, як двосторонніх, так і багатосторонніх, укладених Україною з іншими країнами.

До багатосторонніх договорів, в яких регулюються питання підсудності, і учасницею яких є Україна, можна віднести, багатосторонні міжнародні договори, укладені в рамках СНД [11; 9], міжнародні конвенції, що регулюють певні галузі міжнародного співробітництва, такі як Варшавська Конвенція з уніфікації деяких правил, які стосуються міжнародних повітряних перевезень 1929 р., інші конвенції.

До двосторонніх міжнародних договорів, в яких вирішуються питання юрисдикції, ми маємо в першу чергу віднести двосторонні договори про правову допомогу в цивільних, сімейних, комерційних та кримінальних справах.

Питання міжнародної підсудності в договорах про правову допомогу

За критерієм наявності, характеру та способів регулювання питань міжнародної підсудності справ з іноземним елементом, всі двосторонні договори про правову допомогу, які є чинними для України, можна поділити на три групи.

До першої групи слід віднести ті договори, які взагалі не містять норм, що регулюють питання міжнародної підсудності. До таких договорів належать договори про правову допомогу в цивільних справах, укладені між Україною з Республікою Болгарія, Угорщиною, Грецією, Ісламською Республікою Іран тощо. До другої групи належать договори, які містять норми щодо міжнародної підсудності, але ці норми згруповані в одній статті такого договору. До договорів, що належать до цієї групи, слід віднести, наприклад, Угоду про правову допомогу в цивільних справах між Україною та Республікою Кіпр, яка містить окрему ст. 17 [2, 497–506], в якій врегульовані питання міжнародної підсудності, тобто викладені критерії, за наявності яких суд відповідної договірної держави має право розглядати спір за участю осіб

– резидентів держав-учасниць. До третьої групи, до речі, найбільшою за чисельністю, треба віднести договори, в яких норми, що регулюють питання міжнародної підсудності, містяться в різних статтях, присвячених регулюванню окремих правовідносин з іноземним елементом. Таки договори укладені Україною з Чеською Республікою, Латвією, Естонією, Румунією, Кубою, КНДР та іншими країнами. Структура таких договорів наступна: одна або декілька статей присвячені загальним питанням підсудності, наприклад, закріпленню принципу *lis alibi pendens*, а в статтях договору, які присвячені встановленню права, що має застосовуватися до окремих видів правовідносин, також містяться норми щодо юрисдикції судів країн-учасниць відповідного договору у справах, що можуть виникнути з таких правовідносин.

Правила підсудності, що встановлені договорами про правову допомогу. Загальні правила

До загальних правил, за якими встановлюється підсудність того чи іншого спору, треба віднести наступні: по-перше, обумовленість підсудності місцем знаходження відповідача – місцем проживання фізичної особи-відповідача та місцем знаходження органу управління, представництва чи філії юридичної особи – відповідача. Це загальне правило визначення підсудності застосовується у всіх випадках, якщо інше правило не встановлено іншими статтями відповідного договору.

По-друге, визначення підсудності на підставі письмової угоди між сторонами спірних відносин. Стосовно цього правила деякими договорами встановлюється застереження, згідно з яким в разі оспорування з боку відповідача юрисдикції, обраної сторонами в угоді між собою, до початку розгляду справи, суд зобов'язаний припинити провадження у справі. Це застереження свідчить про те, що правило визначення підсудності за угодою сторін, закріплює (а) припустимість договірної підсудності; (б) визначення її виключного

характеру щодо інших правил встановлення або визначення підсудності та (с) переважного права відмови від виконання цієї угоди з боку відповідача над обов'язковою силою цієї угоди.

По-третє, правило *lis alibi pendens*, згідно з яким в разі порушення в суді однієї договірної держави справи між тими ж сторонами, з того ж самого предмета та з тих самих підстав, суд іншої договірної держави, в разі звернення до нього, має припинити провадження у справі. Принцип або правило *lis alibi pendens* є загальноновизнаним правилом, що застосовується судами різних країн при вирішенні питання наявності у них юрисдикції щодо певного спору. Це правило закріплюється не лише в міжнародних договорах, а й в національному законодавстві багатьох країн. Визначаючи правило *lis alibi pendens* як одне з фундаментальних при визначенні підсудності, різні договори про правову допомогу по-різному формулюють процесуальні наслідки його застосування. Наприклад, п. 4 ст. 20 Договору між Україною та Латвійською Республікою вказує, що «у випадку порушення провадження у справі між тими ж сторонами, про той же предмет і на тих же підставах у судах обох Договірних Сторін, компетентних відповідно до даного Договору, суд, який порушив справу пізніше, припиняє провадження» [3, 217], а п. 2 ст. 21 Договору між Україною та Чеською Республікою «якщо одну і ту ж справу (між тими самими учасниками, з одного і того ж предмета, з тих самих підстав) було порушено в органах юстиції обох Договірних Сторін, компетенцію котрих встановлює цей Договір, орган юстиції, який порушив справу пізніше, залишає її без розгляду» [4, 411] і п. 2 ст. 21 Договору між Україною та Румунією вказує, що «якщо порушено справу з того самого предмета і з тих самих підстав між тими самими сторонами у двох судах, при цьому кожен перебуває на території другої Договірної Сторони, причому справу порушено відповідно до положень цього До-

говору, то суд, що порушив справу пізніше, закриває справу після отримання підтвердження того, що суд, який порушив справу раніше, оголосив свою компетенцію» [5]. Кожен за наведених договорів передбачає різні процесуальні наслідки застосування правила *lis alibi pendens*. В таких обставинах говорити про впровадження уніфікованого (єдиного) підходу в застосуванні цього правила в договорах про правову допомогу, укладених Україною, не можна. До речі, норми нашого національного законодавства про міжнародне приватне право, що регулює питання підсудності справ з іноземним елементом, встановлює взагалі інші правові наслідки застосування правила *lis alibi pendens* – «суд відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо у суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа із спору між тими самими сторонам, про той самий предмет і з тих самих підстав» [8]. Все це свідчить про відсутність єдиного підходу у встановленні наслідків застосування правила *lis alibi pendens*, які б забезпечували і уникнення конфлікту юрисдикцій та конфлікту судових рішень (саме в цьому мета існування цього правила) і належний форум для вирішення спору, що виник. Норми, які регулюють правило *lis alibi pendens* у міжнародних договорах та національному законодавстві України, потребують доопрацювання та уніфікації для досягнення вказаної мети.

Спеціальні правила визначення підсудності

Правило громадянства. Це правило застосовується в багатьох видах справ, таких як справи щодо визнання осіб недієздатними або обмежено дієздатними, визнання їх безвісно відсутніми або оголошення померлими. Це справи, які стосуються особистого статусу фізичних осіб. Також це правило застосовується у справах про розірвання шлюбу та роздільне проживання подружжя, якщо вони обидва мають громадянство однієї договірної держави, в справах про встановлення батьківства,

усиновлення, скасування та визнання всиновлення недійсним (сімейні справи), успадкування рухомого майна (спадкові справи) тощо.

Правило місця знаходження речі. Це правило застосовується при визначенні підсудності спорів щодо права власності на нерухоме майно, у справах про успадкування нерухомого майна та справах, що виникають з договірних відносин, якщо спір стосується нерухомого майна. Як видно, це правило застосовується до спірних відносин різного виду: майнових, договірних, спадкових, але предметом спору чи об'єктом спірних правовідносин є нерухоме річ.

Правило місця вчинення події. Це правило застосовується переважно у справах про відшкодування шкоди, що виникла не з договірних відносин. Це правило закріплюється у ст. 35 Договору між Україною та Республікою Польща [6, 93], ст. 49 Договору між Україною та Чеською Республікою [4, 420–421] та ст. 29 Договору між Україною та Туреччиною [7, 392].

Правило зв'язку з правом, що має застосовуватися до спірних правовідносин. Це дуже розповсюджений підхід у встановленні підсудності, який застосовується в багатьох договорах про правову допомогу. Договір між Україною та Чеською Республікою, наприклад, передбачає, що «при розгляді справ про відшкодування шкоди компетентними є органи юстиції тієї Договірної Сторони, законодавство якої застосовуватиметься відповідно до п. 1 цієї статті» [6, 421], тобто законодавство країни, на території якої сталося подія, що стала підставою для відшкодування шкоди. Це правило застосовується в різних за видом правовідносинах і слугує, на наш погляд, (а) полегшенню процедури визначення юрисдикції не за допомогою традиційних прив'язок чи правил, а за допомогою прив'язки до права, що має застосовуватися до спірних правовідносин і яке, в свою чергу, визначається за допомогою певних прив'язок, (б) для забезпечення

поєднання таких інститутів як юрисдикція та право, що підлягає застосуванню. Наприклад, п. 1 ст. 50 Договору між Україною та Чеською Республікою вказує, що «право власності на нерухоме майно регулюється законодавством тієї Договірної Сторони, на території якої знаходиться це майно», а п. 3 цієї статті вказує, що «при розгляді справ стосовно визначення права власності на майно, зазначене у пункті 1 цієї статті, компетентним є суди тієї Договірної Сторони, законодавство якої застосовуватиметься» [4, 421].

Іноді в договорах застосовується також, умовно кажучи, зворотна прив'язка. Пункт 1 ст. 27 Договору між Україною та Чеською Республікою вказує, що «для визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення померлою ... компетентним є орган юстиції тієї Договірної Сторони, громадянином якої ця особа була...», а п. 3 цієї статті встановлює, що «при розгляді питань, згадуваних у пунктах 1 та 2 цієї статті, органи юстиції застосовують законодавство своєї країни» [4, 414]. Тим самим спочатку вирішується питання підсудності певної категорії спорів, а вже згодом встановлюється, що визначені в такій спосіб суди мають застосовувати законодавство власної країни.

Незважаючи на те, що вказане правило не можна розглядати як самостійне, бо воно використовує прив'язку опосередковано за допомогою прив'язки, якою визначається застосовне матеріальне право, застосування цього правила в міжнародних договорах, на нашу думку, є дуже корисним та перспективним з наступних міркувань. По-перше, з технічної точки зору це полегшує складання відповідних договірних норм, дозволяє не обтяжувати договори додатковими положеннями; по-друге, як вже було вказано, поєднує два важливих інститути: юрисдикція судів, що мають право розглядати спір та право, що має цими судами застосовуватися. В разі застосування таких прив'язок і суди, і застосовне право належать одній країні, що створює найбільш сприятливі умови роз-

гляду та вирішення справ, бо суди звичайно краще обізнані у праві власної держави, ніж в іноземному праві.

Альтернативна підсудність

Це правило теж застосовується в різних видах спірних правовідносин, що є предметом регулювання договорами про правову допомогу. Згідно з цим правилом позивачеві надається право вибору: до судових органів якої з держав-учасниць договору він звертатися за захистом своїх порушених прав та інтересів. Прикладом такого виду підсудності може бути п. 5 ст. 48 Договору між Україною та Чеською Республікою, яка встановлює, що справи з вирішення спорів, що виникають з договірних відносин, компетентний вирішувати орган юстиції тієї Договірної Сторони, на території якої має місце проживання, перебування чи знаходження відповідача або знаходиться спірне нерухоме майно [4, 420]. На практиці відбувається так: якщо місцезнаходження відповідача та місцезнаходження нерухомої речі співпадають (знаходяться в одній державі), то альтернативи не виникає, а якщо ні – то така альтернатива виникає, якою позивач може скористатися на свій розсуд. Правило альтернативної підсудності закріплено також у ст. 33 Договору між Україною та Румунією, яка вказує, що «компетентна установа . . . , на території якої мав місце факт, будь-яка інша обставина, що стала підставою для відшкодування шкоди. У рівній мірі компетентною є установа юстиції . . . , на території якої проживає відповідач» [5].

При встановленні альтернативи для визначення підсудності «на вибір позива-

чеві» надається два правила встановлення підсудності: основне – це місце знаходження відповідача та одне зі спеціальних правил – це, наприклад, правило місця знаходження речі чи місця вчинення події. Альтернативна підсудність в договорах про правову допомогу в цивільних справах, укладених Україною, має дуже обмежене коло застосування.

В цілому, якщо проаналізувати зміст статей договорів про правову допомогу, присвячених питанням юрисдикції та питанням вибору права, що має застосовуватися (вирішення колізійного питання), можна дійти висновку, що упорядники цих договорів виходили з наступного. Для більшості правовідносин, на які розповсюджує дію договір про правову допомогу, встановити зв'язок: компетентний суд та право, що підлягає застосуванню, мають належати до однієї держави. Технічне втілення в життя цього загального правила здійснюється за допомогою (а) прив'язок юрисдикції до тих самих прив'язок, за допомогою яких встановлюється застосовне право, (б) прив'язки юрисдикції до права, що має застосовуватися до спірних правовідносин, (в) прив'язки права, що має застосовуватися до спірних правовідносин, до юрисдикції у цих спорах. З цього загального правила є декілька винятків і стосуються вони правил визначення підсудності у справах, щодо виникають з договірних зобов'язань та зобов'язань про відшкодування шкоди, тобто в тих відносинах, які передбачають або договірну, або альтернативну підсудність.

Список літератури:

1. *Бигун В.А.* Проблемы международного гражданского процесса / В.А. Бигун / Проблемы науки гражданского процессуального права. – Харьков: Право, 2002. – 440 с.
2. Договір між Україною та Республікою Кіпр про правову допомогу в цивільних справах 2004 р. // Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу: Двосторонні та багатосторонні міжнародні договори: Офіційне видання. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 912 с.

3. Договору між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах 1995 р. Двосторонні та багатосторонні міжнародні договори: Офіційне видання. – К.: Ін Юре, 2007. – 912 с.

4. Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах 2001 р. Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу: Двосторонні та багатосторонні міжнародні договори: Офіційне видання. – К.: Ін Юре, 2007. – 912 с.

5. Договір між Україною та Румунією про правову допомогу та правові відносини в цивільних справах 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ЛІГА:ЗАКОН ЄЛІТ 8.2.3

6. Договір між Україною та Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах 1993 р. Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу: Двосторонні та багатосторонні міжнародні договори: Офіційне видання. – К.: Ін Юре, 2007. – 912 с.

7. Договір між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах 2000 р. Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу: Двосторонні та багатосторонні міжнародні договори: Офіційне видання. – К.: Ін Юре, 2007. – 912 с.

8. Закон України «Про міжнародній комерційний арбітраж» від 23 червня 2005 р. в редакції від 19 травня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ЛІГА:ЗАКОН ЄЛІТ 8.2.3

9. Конвенція про правову допомогу та правові відносини в цивільних сімейних та кримінальних справах 1993 р. Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу: Двосторонні та багатосторонні міжнародні договори: Офіційне видання. – К.: Ін Юре, 2007. – 912 с.

10. Міжнародній цивільний процес України: Навчальний посібник. Практикум / [за ред. С.Я. Фурси]. – К.: Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2010. – 328 с.

11. Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності 1992 р. Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу: Двосторонні та багатосторонні міжнародні договори: Офіційне видання. – К.: Ін Юре, 2007. – 912 с.

12. *Черняк Ю.В.* Інститут підсудності в міжнародному приватному праві країн Європейського Союзу та України: монографія / Ю.В. Черняк – Київ.: Прецедент, 2008. – 276 с.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены основные подходы, положенные в основу норм, регулирующих вопросы подсудности споров с иностранным элементом, в двухсторонних международных договорах Украины о правовой помощи по гражданским, семейным и торговым делам.

SAMMARY

The article deals with the treatment of the main principles put as a basis of norms regulating issues of jurisdiction in disputes with foreign elements in bilateral international treaties of Ukraine on the matters of legal assistance in civil, family and commercial cases.

Рекомендовано кафедрою прав людини, європейського та міжнародного права

Подано 29.09.2011.